

SZEKFŰ GYULA ÚJ KÖNYVE

KÖNNYŰ VOLNA FELSOROLNI annak a néhány férfinak a nevét, akik a múlt világháború utáni első két-három nemzedék javának nevelői voltak, gondolkozásának és erkölcsi magatartásának alapjait megvetették. Hol vannak ma e férfiak? Elsodorta őket a halál, vagy meg-ingatta őrhelyükön és téveteg utakra sodorta a történelem vihara. Egyetlen egy él és áll közülük változatlanul, ő nem változott és a viszony sem változott, mely nemzetének jobbjaihoz fűzi. Immár szinte egyetlen nevelő, vezető: a nemzet szellemének alakítója.

Valóban nem változott, ami személyének és hatásának természetét illeti. Annál inkább változott mindkettő méreteiben. Fejlődött, növekedett, tágult, ő maga is egyre szélesebb, nagyobb nyilvánossággal járó őrhelyekre lépett, szava egyre tágabb körökben hangzik, s így hatása is egyre bővül. Tanításait ma már olyan rétegek is várva várják, amelyek nemrégiben még közvetítő közeg híján vagy tervszerű elzárttság folytán meg voltak fosztva nevelő hatásuktól. Szerepe ma is változatlan — egy nemzet önismeretének, öntudatának és erkölcsi magatartásának formálása, — de méretében ma már mérhetetlenül nagyobb annál, amit ő valaha is maga elé tűzött, sőt amit vállalni szeretne. Akár akarja, akár nem, akár örül neki, akár tiltakozik ellene, e szerep ma már — ne titkoljuk — a nemzetpolitikai vezérség minden attribútumát magán viseli.

Ne féljünk a politika szónak a kimondásától, mint ahogy ne féljünk a publicisztikának a leírásától sem vele kapcsolatban. Mert sem a valódi politika, sem a valódi publicisztika nem az, ami méltán kelt undort a jobberzésűekben. Mindkettő — s ebben tartoznak össze szorosan — a társadalom, a nemzet hivatott és felelősségteljes vezetése. Az tehát, ami Szekfű Gyula új könyve is, mely az utolsó tíz-tizenkét év legnagyobb nemzeti kérdésével foglalkozó írásait tartalmazza.¹ Ettől a politizálástól és ettől a publicisztikától sohasem irtóztak tudományosságunk legjobb képviselői, s a múlt század nagy nemzedékeinek alakjairól nehéz volna eldönteni, mik voltak elsősorban, tudósok, politikusok vagy publicisták? Talán akkor járunk legközelebb a valósághoz, ha azt mondjuk, oly vezetői igyekeztek lenni nemzetüknek, kik a tudomány világosságánál nézik az utat és az írás meggyőző erejét vetik a küzdelembe. Mint Szekfű Gyula is.

Közhely már, hogy a legmodernebb magyar történettudomány felvirágzását az, ő kezdeményéhez kapcsoljuk. De sok minden egyéb szellemi mozgalomnak is ő volt a megindítója, mozgatója, irányítója, ha — visszahúzódó, tartózkodó, a nyilvánosságot, az emberek tömegeit és a népszerűséget alapos okkal korán megvető természete folytán — nem is az ő neve állt a címlapon. Sok mindenben volt ő az „első“. Így ma nagy garral hangoztatják a tudományoknak, főként a szellemi jelenségekkel, a kultúra életével foglalkozó tudományoknak, elsősorban itt is a történettudománynak a merő megismerésen túli feladatait, ő kezdettől fogva, oly időben, amikor

¹ Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéstről. Budapest, 1942. 372 lap. A Magyar Szemle Társaság kiadása.

ezt hangoztatni eretnokség számba ment, tisztában volt ilyen hatásával, de őszintén érezte is az ebből fakadó felelősséget. Ma az a felfogás uralkodik, hogy a tudománynak ki kell szolgálnia bizonyos rajta kívüli célokat. Holott a viszony egészen más. Az elméleti megismerés valóban segítője az élet gyakorlatának. Am csak akkor, ha nem mond le a maga öncélúságáról, az igazság tárgyias, elfogulatlan és minden mellékcéltől szabad kutatásáról. Hogyan segíthetné az életet, hogyan emelne világító fáklyát elé — mert nyilván ezzel segítheti, — ha ámitja és csalja önmagát s ezzel félrevezeti az életet? Szekfű Gyula, aki először merete ismét művelni a történetpolitika sokáig megvetett műfaját, lelkiismereti komolysággal tudta — és ezt a tudását erkölcsi irányelvül tűzte működése elé,—hogy a történelem és a politika közt nem az a viszony, hogy a napi politikai érdekek, célok, szempontok szemüvegén át nézzük és formáljuk történelemmé a múltat, hanem az, hogy a múlt ismeretének, a történelemnek a világosságánál nézzük a jelen problémáit és jelenségeit, hogy így a jövőt nagyobb öntudatossággal és biztonsággal alakíthassuk. Mert minden politikai bölcsességnek alapja az a történelmi belátás, hogy a múlt, a jelen és a jövő megszakíthatatlanul összefüggő egységes folyamat.

Ha valaki megkérdezi egyszer a késő jövőben, ki volt Szekfű Gyula, milyen volt gondolkodása, érzülete, jelleme, egész személyisége, milyen ideák vezették, milyen indulatok hajtották, egyszerűen ki volt az a férfiú, aki vezetője volt egy nemzet jobbainak egyik legválságosabb korszakában, akkor új könyve előszavából e mondatokat kell elolvasnia:

„Nem nevezhetem sem könyvem, sem a benne megrajzolt gondolatmeneteket aktuálisnak. Egy ember tünődései ezek nemzete súlyos problémáin, melyeknek ma lehetséges vagy szükséges megoldásával nem is foglalkozik a szerző. Nem tesz javaslatot, olvasóitól semmiféle magatartást nem követel. Bármennyire benne él is a mában, hinni szeretné, hogy a levegő, melyet e könyvbe hozott s onnan az olvasók felé árad, nincs alávétve egyetlen ma behatásainak sem, hanem magyar történeti levegő, mely változatlan tisztaságban táplálta és éltette az elmúlt magyar századokat. Hogy fog-e éltetni minket is, erre nem válaszolhat a szerző, aki nem jövendőmondó, hanem a múlt magyarázója.“

És mégis: ha a megoldásokkal nem is foglalkozik, ha javaslatot nem is tesz és semmiféle magatartást nem ír elő, e tanulmányokból világosan kibontakozik a megoldások és javaslatok egyetlen lehető iránya és a magatartás egyetlen kötelező formája. Mindaz, amit belőlük megtanulunk, annak az igazságnak a belátására kényszerít, amit a historikus — aki nem jövendőmondó — így fejez ki: „Az a nép, mely megmarad a történet levegőjében, azaz hű önmagához, végül megéri a beteljesülést.“

Nem jövendőmondó. A múlt magyarázója. De talán nem fordulna a múlt felé, ha nem fűrná egyre görcsösebb megfeszítéssel a múlt vizsgálatán edzett tekintetét a jövőbe. Nemzete holnapjába. „A mai világváltozások közt — írja 1937 júliusában — további történetünk nem nyitott könyv többé, szokatlan bátorság és önuralom kell, hogy lapjait fel merjük nyitni.“ (217.1.) Benne megvolt ez a bátorság és önuralom, s nem hiányzik ma sem. E könyv megjelenése nem lezárása egy munkakorszaknak, munkakörnek, még csak megpihenés sem egy állomáson, — hiszen cikkei tovább áradnak e régiék nyomdokán, tekintete változatlan éberséggel ráfeszül a múltra és jövőre, — hanem kipróbált fegyvereknek újonnan való összefogása és a további küzdelembe vetése.

Ha kérjük, mi indítja erre a tevékenységre, amely annyi könnyen elkerülhető gondot és kényelmetlenséget okoz neki, — hiszen visszavonulhatna az egyetemi professzor és kutató tudós biztonságos fellegvárába, — egyik

1934-ből származó cikkéhez folyamodhatunk válaszáért. Annak a gondjával és gondolatával felel, akinek működéséhez leginkább lehet hasonlítani az ő tevékenységét is, s akit mintaképül és vezérül tisztel:

„Széchenyi István sokszor emlegette az ideák zavarát, mely a nemzetet helyes útjainak felismerésében akadályozza. Nagy ritkaság volt az utolsó század folyamán, ha a nemzet egységesen fogott fel valamely, sorsára jelentőséggel bíró ideát, annak egész tartalmi körét logikusan átgondolta és megvalósításának realitásaival tisztába tudott jönni. Logika és realitás ma is gyakorta hiányzik koncepcióinkból, minek folytán ezek nem is gyakorolnak elég hatást a nemzeti testben, sokan értetlenül mennek el mellettük és gyökeres hazai koncepciók helyett csatlakoznak olyanokhoz, melyek véletlenül, kívülről érkeznek hozzánk. Ez a sajátos helyzet kezd kifejlődni nemzeti életünkre legfontosabb fogalmaink: nemzet, nép, állam megítélésénél is ...“

Az a törekvés vezeteti hát, hogy tiszta és meggyőző fogalmi rendet teremtsen a magyar közvélemény számára abban a kérdésben, amit röviden nemzetiségi kérdésnek neveznek, s amely abból fakad, hogy Magyarország területén nemcsak a magyar nép és nemzet él, hanem élnek más, többkevesebb nemzeti öntudatra emelkedett és többé-kevésbbé ettől az országtól elkívánczoló népek is. Hogyan és miért keletkezett ez a helyzet s mik az elemei: ez a történelmi kérdés. A politikai pedig az, hogyan lehet e helyzet ellenére megtartani az ország egységét, milyen nemzeti magatartást kíván ez a helyzet. A kérdés — Szekfű Gyula megítélése, s a tények tanúsága szerint is — nemzetünk legnagyobb létkérdése.

Ennek a köztudatba emelése, továbbá a kérdés lassanként elfogadott beállítására, végül magyarázata alapvető elemeinek megállapítása Szekfű Gyula nevéhez fűződik. Több mint két évtizeddel ezelőtt ő vette észre, hogy a tragikus és katasztrófális nemzetiségi kérdés azért van, mert a XIX. századi liberális nacionalizmus eszmeköre és gyakorlata veszélyt hozott Magyarországra, mert nem felel meg a magyarországi viszonyoknak, s ő figyelte meg azt is, hogy a régi hagyományos magyar felfogás és gyakorlat ettől eltérő volt, de alkalmas a nemzetiségi béke évezredes megtartására. Ennek az egész szemléletmódnak, amely ma már — legalább tudományosan és politikailag érettebb köreinkben — általános, ő volt a megteremtője. További kutatások csak gazdagították a képet részleteiben s kikerekítették. Ez a könyv is tehát tipikus Szekfű-teljesítmény: alapvető előlegezett szintézis. Elindítója, de összefogója is egy probléma vizsgálatának. Hiányt pótol, de kaput is nyit. Elsősorban „A nemzetiségi kérdés rövid története“ című — a többivel ellentétben először itt megjelent új — tanulmányra vonatkozik ez, mely a könyv legfontosabb fejezete. A tárgy első teljes összefoglalása. De egyben a történelemírás egyik remeke és annak a modern történelmi feldolgozásnak — szemléletnek, módszernek és előadásmódnak — mintaképe, amelyet szellemtörténetinek neveznek. Mindaz, ami íróját a legnagyobb történetkutatók, magyarázók és historikusok sorába emeli, rendkívüli méretekben jelentkezik ezen a száz lapon. S amint olvassa a magyar ember, eláll a lélegzete a szorongástól. Hogy nem pusztult el a nemzet, hogy nem enyészett el végképpen? — kérdi. S ellenállhatatlan a benyomás, hogy valóban csoda óvta meg ettől. Ám e csoda elpusztíthatatlan életereje volt, mely többféleképpen nyilvánul, elsősorban azonban alighanem éles és leleményes intelligenciájában, mellyel felismeri a még járható utakat és végső menedékhelyeket is.

Szekfű Gyula volt a felismerője annak a történelmi ténynek, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés egyet jelent a magyarság pusztulásával. Hogy egyáltalában felmerült, annak oka az, hogy a kétszázéves török elleni küzdelmekben a magyarság megfogyatkozott, az ország elnéptelenedett,

a pusztává vált vidékekre idegenből jött jövevények telepedtek egyre nagyobb számban, majd tömegesen, úgyhogy a magyar országlakók számaránya vérszenen alászállt. Így érte az országot a modern nacionalizmus, mely a nemzetállam vágyát s ezzel a magyarságtól való elszakadás törekvését és az ellene viseltetett ellenséges érzés, sőt bosszú indulatát ébresztette fel az idegen jövevényekben. Másrészt pedig a magyarságban is oktalan illúziókat és eleve kilátástalanságra ítélt nemzetállami vágyakat s ezek közt asszimilációs reményeket keltett. Az eszme logikája — amint Szekfü hangsúlyozza — tehát elkerülhetetlenül hozta az összeütközést és ezért, nem másért, nem önmagában, — ebben a felfogásban is Széchenyi és Eötvös rokona, — vezetett kétszeres katasztrófához — 1849-hez és 1918-hoz — a modern nacionalizmus Magyarországon.

Az ő nevéhez fűződik a másik döntő felismerés is ebben a kérdésben. Az, hogy mi volt a varázserő, amely őrizte a mindig soknépű, soknyelvű Magyarország népeinek békéjét, a híres Pax Hungaricát mindaddig, míg a magyar elég erős volt hozzá, hogy birodalmát fenntartsa és ezzel egész Kelet-Közép- és Délkelet-Európa rendjét, nyugalma biztosítsa. Szekfü Gyulától származik az azóta oly sokat emlegetett, magyarózott és félre-magyarózott szentistváni gondolat hiteles történelmi értelmezése. Új könyvének első tanulmánya éppen az, amelyekben — eredetileg az 1938-ban megjelent Szent István-émlékkönyv számára — ezt az értelmet fejt ki összefoglaló módon és történelmi sorsát vizsgálja. E tanulmány így a magyar államiség legbensőbb lényegének történelme. Ha Szekfü Gyula régi nevezetes könyvének „A magyar állam életrajza“ címet adott, ezt bizvást a magyar államiség lélekrajzának nevezhetjük.

De az ő kezdeményére megy vissza — „A magyarság és kisebbségei a középkorban“ címen 1935-ben kiadott s e könyvben ismét megjelent alapvető tanulmányára — annak a felfedezése is, hogy ebben a szentistváni koncepcióban — amely lehetővé tette a sokféle nép békés együttélését — egy ősi, pogánykori magyar magatartás él tovább és őlt keresztény-európai formát. Ezen az alapon dolgoztunk tovább mindnyáján, akik vizsgáltuk a magyar nemzetfogalom és nacionalizmus fejlődését, s előtte kell tisztelnünk, ha tapasztaljuk, hogy néhány év óta köztudattá vált egy addig soha nem is hallott történelmi jelenség: a nomád lovasnépek „nemzetiségi politikája“, a hagyományos magyar magatartás általános formája az országalkotó másfajta népekkel szemben.

Ezek azok az alapvető történelmi megállapítások, melyekre történet-politikai konstrukciója épült.

Mielőtt ezt részleteznők, nem térhetünk ki az elől, hogy a kötet előszavából ismét idézzünk. Itt ugyanis ő maga foglalja határozott pontokba tételeit.

„A kötet megelégszik azzal, hogy múltunk adatai és mánk tapasztalatai segítségével bizonyos alapelvekhez jutott, melyek ugyan elég egyszerűeknek és maguktól értetődőknek látszanak, nemzeti életünk szilárdsága és megszakítatlan biztonsága mégis tőlük függ. Íme néhány a legfontosabbak közül:

1. A magyar nemzetnek mindig volt állama, s ez az állam, Magyarország, mindig a magyaroké volt;

2. a magyarok államában mindig laktak nem-magyar népek is; Magyarország ennyiben sohasem volt egynyelvű ország; az egynyelvű ország az ezeréves múlttól való lemondást jelentené;

3. a nem-magyar népekkel való együttélés módozatait és lehetőségeit mindenkor keresték és legtöbbszörre meg is találták a magyarok; e téren a kezdeményezés az ő kezükben volt, aminthogy az állam is mindenkor az övék volt és érte ők viselik a felelősséget j

4. a magyarságba idők folyamán sok nem-magyar elem is átömlött, de ez az asszimiláció a múlt századokban soha sem érte el azt a határt,

melyen túllépve a magyarság ősi tulajdonságainak működését és kifejtését akadályozhatta volna;

5. amikor tehát a nemzeti és állami létben zavarok mutatkoznak, ott megint lehetővé, sőt kizárólagossá kell tenni ez ősi tulajdonságok, köztük a régi magyar politikai érzék érvényesülését.“

Ami mármost e tételek részletes kifejtését illeti, mindenekelőtt a magyar nemzet és államának kapcsolatát tekintjük meg.

A mi felfogásunk ugyan az, hogy a nemzeti lét lényege nem az államiság és elképzelhető anélkül is, — amint erre példák is vannak, — s ha egyszer bekövetkezik akár az egyes világrészek, akár egyetemük összefoglaló politikai megszervezése, — ami véget vetne a nacionalista imperializmus anarchiájának, — az egyáltalában nem járna együtt szükségszerűen a nemzeti különállás, a nemzetiség halálával, hanem az új, illetve a régi középkori forma megújított létét eredményezné. Ám annak a nézetünknek is nyomatékos kifejezést adtunk nem egyszer, hogy éppen a magyar nemzetre nézve létkérdés volt a független államiság, az ma is, — jobban mint valaha, 1— s hivatását is éppen államának, a Magyar Birodalomnak megalapításában és fenntartásában véljük fellelni. (Mindaddig, míg egy egyetemes politikai egység valóban össze nem fogja az emberiséget s nem veszélyezteti a nemzetek létét.) 'De ez a magyar állam lényegesen különbözik a XIX. század nemzetállamától. Éppen az a magyar nemzeti jelleg benne, hogy „a nem-magyar népekkel való együttélés módozatait és lehetőségeit“ ismerte, vagyis a szent-istváni formában tovább élő nomád magatartás. Erre a magyar államra gondol Szekfű Gyula, mikor könyve utolsó lapján azt írja, hogy „állam nélkül nem vagyunk sem nép, sem nemzet, csak oldott kéve — ma, szétszórt pelyva — holnap“. Mert semmiféle nemzet államától nem várhatjuk a magyar nemzeti lét megtartását, csakis a mienktől, ez viszont nem veszélyezteti semmiféle nép életét.

A szokásos nemzetállam és a magyar állam kétfajtasága Szekfű Gyula egyik legfontosabb felismerése. Részletesen kifejti ezt a „Rövid nemzetiségi történetinek a nemzetállam korát tárgyaló részében.

Kossuth politikájának fejlődésén mutatja meg talán legjobban a különbséget, amikor rámutat, hogy már a debreceni parlament idején tárgyalások folytak román emigránsokkal a kibékülés érdekében, s a felvetődő megoldási forma „lemondást jelentett a franciás nemzetállam jogairól, lemondást az államnyelvről az államhatárokig kiterjesztett uralmáról, s egyúttal első kísérlet arra, hogy több nemzetiség együttélését egy vezető nép alatt erőszaktól mentesen szabályozzák.“ Később, 49 után „Kossuth világosan felismerte, hogy az államhatalom befolyása csak megnehezíti a népek együttélését, s ezért a magyar földön az egyházihoz hasonló nemzeti közösségeket akart létrehozni, melyek összes nemzeti ügyeiket maguk intézhetik ... Az ilyen „szociális nemzetiség“, írta Kossuth „nem érinti az államot, s az állam sem őt“, — aminek felismerése nagy előrehaladás volt az európai nemzetiségi problematikában“. Majd az 1868: 44. törvényről írva ezt mondja: „A magyar szellemi elit ebben a törvényben mint egyetlen elhatározó gesztussal búcsút vett a nyelvhatár és államhatár azonosításától“.

A franciás nemzetállam eszméje és a magyarországi viszonyok összeköze a „rövid nemzetiségi történet“ ábrázolásának kulminációja. Itt vannak Szekfűnek történetpolitikailag legfontosabb megállapításai, ezek közt is az a legfontosabb, hogy voltak, akik felismerték a veszélyt már akkor, igyekeztek megtalálni a módot, mellyel elkerülhető, még pedig a hagyományos magyar szemlélet irányában, s e férfiak közt első Széchenyi István; kísérleteik azonban a korhangulattal szembekerülve, nem vezettek sikerre. Mindazáltal a magyarságot legmámorosabb nacionalista óráiban sem terheli az

erőszak s más bűnök, melyeket pedig vele szemben a nacionalizmus jegyében elkövettek.

Ennek a türelmes és az államot nem népek elnyomása eszközéül használó nacionalizmusnak éltetője egy szellemies nemzetfogalom, mely Széchenyiéktől töretlenül öröklődött historikusunkra. Már 1931-ben, amikor még nem fenyegették e fogalmat materialisztikus befolyások, ezt írja: „A nemzeti közösség minden vérségi eredet, százados együttélés, örömmel és szenvedésnek generációkon át összegyűjtött rezervoárja mellett sem volna nemzeti közösség, ha nem volna etikai tartalma...” S tíz évvel később is ebben látja lényegét: „Az egészséges nemzet akaratközösség, összege az egyes nemzettagok akaratának...”

Könnyű megérteni, hogy aki ezt felismeri, az nem fogadja rokonszenvvel azt a felületes nemzetgyarapítást, amely együttjárt a franciás nacionalizmussal, amely az „egy nyelv, egy nép, egy ország” eszményét követte sóváran és hogy ezt magvalósíthassa, boldogan beérte a pusztá nyelvi megmagyarosodással. Az asszimilációról senki nála komolyabb, felelősségteljesebb és bölcsőbb lapokat nem írt. Világosan látja a jelenségnek mindkét oldalát. Ostoba és gonosz dolognak tartja, ha elriasztunk vagy éppen kiközösítünk olyanokat, akik a nemzetbe kíváncznak, komolyan és mélyen, de látja aggályos voltát annak, ha olyanok, kik nem éltek még át a nemzeti hagyományt, szellemet, s legfőképpen nem adaptálták a nemzet politikai képességét, vezetni akarnak. Ki ne emlékezne Schittelhelm Edéről vagy Herzog Józsefről írt cikkeire, de ki ne emlékezne arra a cikkére is („A nehéz kérdés”), ahol az asszimiláltság kategóriáit igyekszik megállapítani? Egyéb idevonatkozó megjegyzéseit nem is említve. Hangsúlyozza a származás fontosságát az egyén magyarságában, de a származásnak nála szellemi értelme van: a hagyományok, a szellem átöröklődését jelenti.

A származás illetően értékelésének messzeható jelentősége akkor tűnik ki, ha az úgynevezett történeti osztályok feletti ítéletre és a nemzet további sorsának, megmentésének kérdésére kerül a sor.

Mert — s ezt előbb meg kell mondani — szerinte a nemzet ma is oly veszélyben van, mint száz esztendeje. Mint ahogy száz évvel ezelőtt a nacionalizmus idegen formája volt a veszedelem, most a népi elvnek bizonyos válfaja fenyegeti a nemzetet, hasonlóképpen egyrészt a nemzet belső bomlásával, másrészt az ország eresztékeinek lazulásával. Már 1934-ben a „Népiség, nemzet, állam” címen megjelent tanulmányában megjósolja a „Volkstum**-gondolat történeti szerepét és azt, hogy a németség nagyhatalmi instrumentuma lesz a földkerekség összes németjeinek összefoglaló ideájaként, mint egyker a „nation” eszméje a franciák számára. De kifejti azt is, hogy ránk nézve éppen olyan hatású, mint amaz volt. Mert igaz, hogy előnyös volna a népiség annyiban, amennyiben a nemzet hatalmas megerősítését hozná, ha csak a nép felé való fordulást jelentené és a magyarság tudatosítását népi rétegeinkben, továbbá e rétegek felemelését, ami valóban mind kívánatos dolog; másrészt azonban e vérre alapított népiség vonzereje kiválasztja és disszimilálja nemzetünk azon tagjait, melyek nem magyar eredetűek és a határon kívüli góccok felé fordítja az ország nem-magyar népiségű elemeit; általunk elvként való elfogadása pedig még jobban megkönnyíti ezt a bomlasztó hatást.

„Elképzelhetjük magunknak, — írja — hogy államunkat a magyar népiség alapján konstruáljuk meg: a magyar állam a magyar népiség kifejezése, s ennek hordozója mindenki, aki a vér és föld magyar mítoszában részes ... De vájjon mit jelentene tényleg és gyakorlatilag, a magyar állam és nemzet további élete szempontjából a népiség e koncepciójának alkalmazása? Mit jelentene, ha elterjedne közöttünk is az a felfogás, hogy az államot is, nemcsak a nemzetet, az ugyanazon származású és gondolkodású, „népiségű” nemzettagok determinálják, s ehhez

képest szörnyszülöttnek, vagy születésekor elvetéltnek minősítendő az az állam, melyben különböző eredetű és jellegű népek vagy néptörzdek együtt élnek? Mit jelentene, ha országunkban csak a magyar népiséghez tartozókat akarjuk látni és hasonlóan azon ominózus felkiáltáshoz: Nem akarok katonát látni! nem akarnánk többé magunk közt nem-magyarokat látni?“ (204—5. II.) A felelet a könyv elején álló tételek másodika. A magyarnak tiltakoznia kell a népi alapokra helyezett állam elve ellen. Az állam nem egy nép hatalmi instrumentuma, hanem a társadalom rendje, mely társadalomban többféle nép élhet együtt.

Az igazi vészkiáltás aztán 1937-ben hangzik el a magyar szabadságért elesett honvédtüzér, Schittenhelm Ede emlékének szentelt emlékezetes tanulmányában, mely teljes egészében a fenyegető disszimiláció jelenségeivel foglalkozik. Újabb két év múlva „A népi elv két arca“ címen viszi tovább és foglalja össze gondolatait. Itt (263.1.) határozottan megállapítja, hogy a népi elv nem alkalmas arra, hogy a Duna völgyében államot építsenek rá, reánk nézve pedig egyenesen katasztrófális. Ez az elv voltaképpen a nemzetállam koncepciójának a túlhajtása, mert az államnemzetet egészen a népig szűkíti, tehát még kisebb körben szabja meg azoknak az egységét, akik egy állam polgárai lehetnek. Ugyancsak atomizálja a nemzeti egységet is, amikor az odatartozás alapját egyenesen a biológiai származásban jelöli meg. Képzeltető, mi vár ezen az alapon egy olyan nemzettestre, mint a magyar is.

Így tér vissza a leszármazás problémája, amint e ténymegállapítás a felelősség és a jövő kérdését veti fel.

Hogy veszélyes elvek kritikátlanul hathatnak, azért középosztályunkat teszi felelőssé. Rámutat arra is, hogy ebben sok a friss elem, amely még nem szívta magába a magyar hagyományok teljességét, s nemcsak helytelennek, de károsnak tartja az erőszakos, s csak látszateredményeket nyújtó asszimilációt. Már a Schittenhelm-cikkben kifejti a követendő eljárást. „A nemzet igazi érdeke azt kívánja, hogy a disszimilációs folyamatnak elejét vegyük. Középosztályunk — hangsúlyozza — történeti, nem faji képződmény, s fenntartásához történeti eszközök alkalmazása kell“. Két ilyen eszközt lát, — ha ugyan el nem késtünk, vagy tudjuk alkalmazni, teszi hozzá. Az egyik: középosztályunknak a magyar parasztságból való felfrissítése, a másik: a valódi magyar történeti műveltség nemzetileg öntudatosító nevelő hatása. (223. sk. 11.) Nemzetté kell ebben az eszmekörben összeforrasztani a szétkülönült osztályokat, — írja máshelyt, (231. 1.) — s ez a nemzet újítsa fel magában azt a politikai érzéket, amely egykor a soknépű Hungáriát megteremtette és fenntartotta. „A népi elv époló kevéssé általános gyógyszer, mint a nemzetállami elv sem bizonyult annak... valóban nagy hűtlenség lenne magyarságunkhoz, ha a mi saját államrezonunkról megfeledkeznénk és az ősi magyar érdek folytonosságát megszakítva, lemondanánk a szentistváni állameszméről, mely szerencsés egyesülése a történeti és a mai modern kívánalmaknak.“ (236. sk. 11.) Amint látjuk mindenütt a hagyományos nemzeti magatartás, felfogás, politika hangoztatását találjuk: a szellem ébresztését.

A nemzet szellemi egység, tehát csakis szellemi eszközökkel lehet gyógyítani, erősíteni, jövőjét biztosítani. A származásnak is ilyen szellemi értelme van ebben a vonatkozásban. A „született magyarnak“ az az előnye — s az a biztosítéka benne a nemzet számára, — hogy beleszületett a nemzeti hagyományokba, szellembe, örökségként bírja, családi hagyományként. Ezt a hagyományt kell erősíteni a történelmi műveltség fejlesztésével és ezért kell ahhoz a réteghez fordulni, amely még nemzetileg nem korrumpálódott.

Szó sincs tehát Szekfű Gyulánál holmi paraszt-romantikáról, mint arról sem, hogy generálisan elítélné az úgynevezett történelmi osztályokat,

noha kemény szavai vannak az ál „úriságra“. (250. sk., 258. 11.) „Politikai érzékünk társadalmi alapjai “-ról írt tanulmányában végigkíséri a nemzet útját, rámutatva, mikor melyik társadalmi osztály hordozta politikai öntudatát, míg végül mára odajutott, hogy megint egy új elit létrehozásának gondja előtt áll. Ebben a tanulmányban kimutatja az ősi dinasztia, majd a főúri és főpapi osztály, végül a nemesi rend nemzeti szerepét és érdemét, s itt is — mint sok más írásában — nem radikális átalakulást, hanem e „történeti osztályok“ hagyományának egy új társadalmi alakulat általi átvételét és továbbvitelét szorgalmazza, minthogy ezek az osztályok egykor valóban a nemzet voltak.

„A politikai érzék végső fokon — s ezt mutatja más boldogabb államok példája — nincs kötve feltétlenül a leszármazáshoz és nem is mindig örökölhető, függvénye azonban a nemzet hagyományai ismeretének és megbecsülésének oly nemzettagnál, aki egyébként megszerzi magának a nemzet és belső szervezete, külső életfeltételei és kapcsolatai minél teljesebb ismeretét. Az egyén azonban társadalmi közösség tagja, s nálunk is csak vagyoniilag függetlenné tett, művelt magyar társadalomnak fokozatos kifejlődése és a nemzeti tradícióval való belső összekapcsolódása segíthet a bajon. A politikai érzék ma is csak a nemzeti társadalom talajából nőhet ki, s mivel mint ilyen, a szellemiség szférájába tartozik, ennél fogva legvégső fokon csak akkor remélhetjük politikai érzékünk és érvényesülésünk nagyobb hatékonyságát, ha a magyar szellemiség emberei töltik ki a szociológiai elit köreit.“ (254.1.)

A parasztságtól is azt várja, hogy amikor felfrissíti a vezető közép-osztályt, — aminek természetesen első feltétele anjggi megerősítése, — akkor a hagyományos nemzeti örökséget, szellemet, kultúrát és politikát veszi át és folytatja az örök magyarságot. S egy nemrég megjelent cikkében óvja e feltörekvőket attól, hogy nemzeti történetünkben merőben az „urak dolgát“ látva idegenül, azt eltaszítsák maguktól. Csak úgy marad meg a nemzet, ha hagyományaihoz hű: örökké visszatérő motívuma a nemzet történetésének. S éppen ezt az örök nemzetet látja szorongva veszélyben forogni.

Ismételjük-e, hogy nem elsősorban külső veszélyben? Az önmagához való hűtlenség bűnétől igyekszik visszatartani, mert ebben látja egzisztenciális katasztrófájának forrását is. Ali akarjuk a történelmi Magyarországot, nekünk kell hát visszatérni ahhoz az ősi magatartáshoz, amely fenntartotta. „Lehet, — írja, — sokan kemény beszédnek fogják minősíteni, hogy többször beszélünk kötelességeinkről, ritkábban jogainkról, vagy pedig a többi kötelmeiről. Lehet, hogy valóban kemény beszéd ez, de a kemény beszéd gyakran lehet igaz beszéd, s megfordítva az igaz beszéd legtöbbszörre kemény is. A nemzetiségi kérdést csak oly nép tudja kielégítően és hosszú időre megoldani, amely egész gondolkodásában is állandóan tudja, miről van szó és egy pillanatig sem feledkezik meg arról, hogy ez a kérdés az ő feladata.“ A népek közötti békés együttélés lehetőségét semmiféle szabály és rendelet nem hozhatja létre, egyedül csak: a türelem és szeretet. Mint ahogy ez hozta létre a felekezetek közti véres harcok eltűnését és békés együttélésüket is. A „lelkek megbékélése“ vethet véget a nacionalista harcoknak is. Ebben bízok Székfű Gyula. És e türelem és szeretet példamutató gyakorlatában látja nemzetét hivatását. Ezzel a keresztényi idealizmussal is Széchenyit követi.

A könyvet ezzel nem merítettük ki. Hozzá sem nyúltunk a részletekhez, sem a történelmi ismeretek, sem a nemzetnevelő tanítások tekintetében. Pedig nem egy, például településtörténelmi kérdés kiemelése csábítana. Szívesen mutatnánk rá azokra a helyekre is, ahol a köztudatban elterjedt anakronisztikus ítélezések ellen tiltakozik. Így elsősorban az ellen, hogy középkori királyaink politikájában mai értelmű nacionalizmust kérjenek számon. Vagy rámutathatnánk ezzel kapcsolatban a középkori állam nemzeti voltának sajátos értelmére az állam és a királyi hatalom, királyi közigazgatás viszonyából következőleg, amely gondolatokat mind e könyv első tanulmányai ösztönzik.

Nem volna érdektelen arra a kemény kritikára sem felhívni a figyelmet, amiben e sokak szemében „fekete-sárga“ bécsi lélek a bécsi kormány magyarországi és a magyar nemzet ellen elkövetett bűneit részeseíti, mikor a magyar sors sötét fordulatait elemzi, ő a kiegyezés, Deák és Andrássy dualizmusa és külpolitikája mellé áll. S nem kellene-e méltatni stílusát? E stílust, mély a legelőkelőbb magyar hagyományok folytatása, s folytatása abban is, hogy a „deákos“ iskolán, Sallustiuson és Tacituson, valamint a „nyugatin“ a nagy angol és francia historikusokon, sőt —¹ amint Sufflay Milánról írt felejthetetlen esszéjéből sejtjük — „az elbeszélés nagy francia és angol mesterein“ nevelődött. Mily szívesen elemeznénk kompozíciójának nemes, klasszikus arányosságát, dikciójának tartózkodó szónokiasságát, stílusának tiszta, világos, mégis színes vonalait, megjelenítő erejét, fejtegetéseinek biztos vezetését, hangjának férfias komolyságát, gyakran zordságát, mégis emberi melegét, egyszóval az értelem és érzelem harmonikus egyensúlyát, s mily szívesen kísérelnénk megmutatni mindebben a „magyart“.

De szorongat a hely szűke. Fontosabb volt magukat a gondolatokat vetíteni az olvasó elé. Ám mégse váljunk meg a könyvtől anélkül, hogy búcsúpillantást ne vessünk a mögötte magasló személyiségtől, ki előszavának ezekben a végső mondataiban szól hozzánk: „Olyan időben élünk, mikor az, aki egyedül járja útját, nyugodtan nyilatkozhatik hazájáról és népéről, mert senkitől nem vár helyeslést, ócsárolással sem törődik, a jelenben ügyis keveset bízik, de ismeri a múltat és hisz a jövőben“.

JOÓ TIBOR